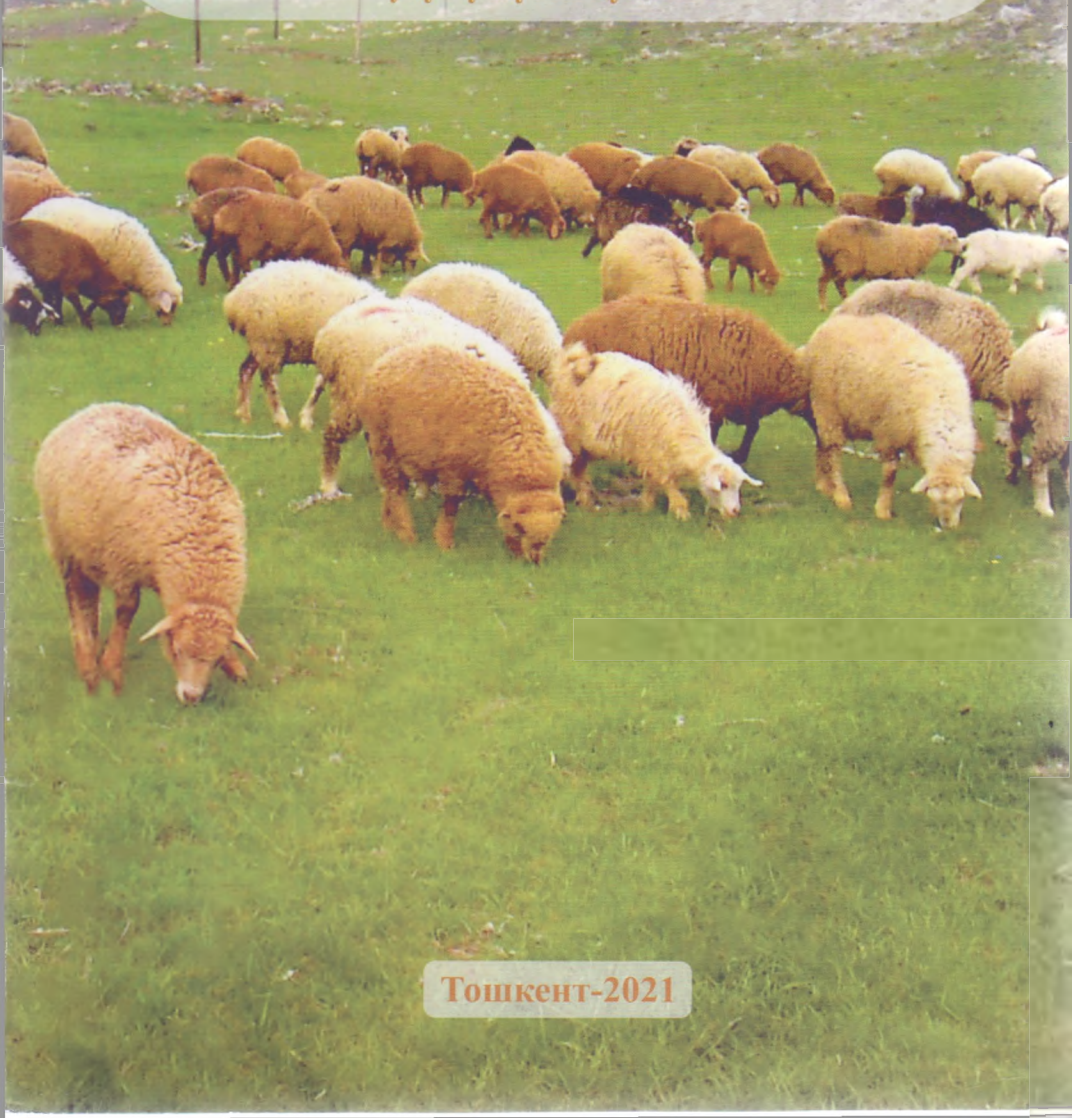

ҚЎЙЛАРНИ ОЗИҚЛАНТИРИШ, АСРАШ ВА НАСЛЧИЛИК ИШЛАРИ

Аҳоли, деҳқон ва фермер хўжаликлари учун
ўқув-услубий қўлланма

Тошкент-2021

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВЕТЕРИНАРИЯ ВА
ЧОРВАЧИЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
ДАВЛАТ ҚЎМИТАСИ**

**ЧОРВАЧИЛИК ВА ПАРРАНДАЧИЛИК ИЛМИЙ-
ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ**

ОҲАНГАРОН БЎЛИМИ

636.3
15-89

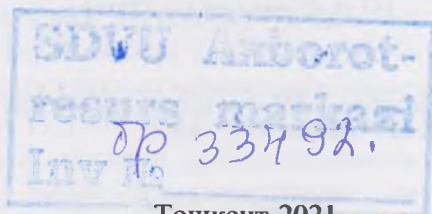
ТАСДИҚЛАЙМАН
Ўзбекистон Республикаси
ветеринария ва чорвачиликни
ривожлантириш давлат
қўмитаси раиси

Б.Т.Норқобилов

“ ” _____ 2021 йил

**ҚЎЙЛАРНИ ОЗИҚЛАНТИРИШ, АСРАШ ВА
НАСЛЧИЛИК ИШЛАРИ**

**Аҳоли, деҳқон ва фермер хўжаликлари учун
ўқув-услубий қўлланма**

Тошкент-2021

Ушбу қўлланма Республикамизнинг табиий-иклим шароитидан келиб чиқиб, қўйларни парваришлаш, озиклантириш ва наслчилик ишларига бағишланган бўлиб, қўйларнинг насл, махсулдорлик ва пушторлик хусусиятларини оширишда ресурстежамкор технологиялар мажмуасини ўз ичига олади.

Ўқув-услубий қўлланма қишлоқ хўжалиги мутахассислари, чорвачиликка ихтисослашган фермер ва деҳқон хўжаликлари, чорвачилик билан шуғулланадиган аҳоли хонадон эгалари учун тавсия қилинади.

Муаллиф: к.х.ф.д. Н.Р.Рўзиев

1-расм. “Акчасой” типига мансуб инв №1960, тирик вазни 165 кг 3,5 яшар насли қўчқор

“Қўйларни озиклантириш, асраш ва наслчилик ишлари”
Ўқув-услубий қўлланма – Тошкент, 2021. 16 б.

КИРИШ

Чорвачилик соҳасида кўйчилик етакчи тармоқлардан бири бўлиб ҳисобланади, мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган гўштнинг асосий қисми шу тармоққа тўғри келади, бу эса ушбу тармоқни янада илмий асосда ривожлантиришни тақозо этади. Бунинг учун кўйларни меъёр даражада парваришlash, тўла қийматли озиклантириш ҳамда наслчилик ишларини янада яхшилаш муҳим ва долзарб вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади.

Кўйчиликда ишлаб чиқариш жараёнлари.

1. Бонитировка тадбирлари.
2. Кўйларни қочириш мавсуми.
3. Қишлоқ даври.
4. Тўл олиш (туғдириш) мавсуми.
5. Жун қирқиш мавсуми.
6. Ёзги яйловларга чиқиш даври
7. Кўзиларни оналаридан ажратиш (отбивка) даври.

Кўйларнинг биологик хусусиятлари-бу морфофизиологик хусусиятлари мажмуаси бўлиб, маҳсулдорлик хусусиятларини ва организмнинг ташқи муҳит реакциясига таъсирини белгилайди. Шунинг учун кўйларнинг генетик имкониятларини тўлиқ юзага чиқаришда озиклантириш, асраш омиллари меъёр даражасила бўлиши муҳим аҳамият касб этади.

Кўйлар яйлов шароитига жуда яхши мослашган ҳайвондир. Дунёда ҳайвонлар озикланадиган ўсимликларнинг 800 хил туридан, кўйлар 520 турини, йирик шохли моллар 460 турини, отлар 416 тур ўсимликларни истеъмол қилади.

Кўйлар жуда чидамли ва ҳаракатчан бўлиб узоқ масофани (қунига 50 кмгача) босиб ўтиб пасттекислик, чўл, ярим чўл, тоғ ва тоғолди худудларидаги яйлов ўсимликларидан унумли фойдаланиш имкониятига эга. У нафақат физиологиясига, балки уларнинг анатомик хусусиятига ҳам боғлиқдир: уларда бош юза қисмининг мутаносиблиги, тишларининг мустаҳкам ва лабларининг кичик тез ҳаракатланувчанлиги учун буйи паст ўсадиган ўсимликларни, қуруқ поя, чўпларни истеъмол қилиш, хаттоки хосилдорлиги паст яйловларда ҳам ўзига озуқа топадиган хусусиятлари билан бошқа қишлоқ хўжалиги ҳайвонларидан ажралиб туради.

Кўйларнинг бу ўзига хос хусусиятлари жуда катта амалий қийматга эга, асосан қишлоқ хўжалиги экинларига яроқсиз ёки қишлоқ хўжалиги ҳайвонларининг бошқа турларини боқиш имконияти бўлмайдиган майдонлардан фойдаланиш самарадорлигини оширади. Кўйларни яйлов

шароитида асраш усулларини қўллаш хўжаликнинг иқтисодий самарадорлигини янада оширади, агарда яйловда шароитлар етарли бўлса, ҳатто кишида яйловларда боқиб асрашни йўлга қўйиш озука иқтисод килинади, уларнинг маҳсулдорлиги ошади, соғлиги мустаҳкамланади.

Хўжалик шароитида қўйларнинг кимматли биологик хусусиятларидан бири жинсий майлнинг эрта уйғонишидир. Урғочи қўзиларни 5-6 ойлик ёшида қочириш мумкин, лекин эрта қочириш организмни ўсиши ва ривожланишига салбий таъсир кўрсатади, шунинг учун асосан тўқлиларни 1,5 яшарлигида бирламчи уруғлантирилади ва ушбу ёшлигида қўчқорлардан ҳам фойдаланишни бошлаш мумкин.

Қўйларнинг хазм қилиш аъзолари жуда яхши ривожланган бўлиб, дағал ҳамда ширали озукаларни ва уларда сакланувчи тўйимли моддаларни бемалол ўзлаштира олади, ошқозони мураккаб қўп бўлимли (камерали) бўлиб, уларнинг ширдони оддий бактериялар ёрдамида клетчатка ва бошқа тўйимли озукаларни парчалайди. Озука ошқозондан ичакларга ўтади, ичаклар қўй танасининг узунлигидан 25-30 марта узун, бу қорамолларда атини 20 марта, отларда 15 марта, чўчқаларда эса 12 баробарни ташкил этади. Қўйчилик бошқа соҳаларга қараганда ерлардан унумли фойдаланишда, озука ва биноларда асрашда қулай жонзот бўлганлиги учун бошқа қишлоқ хўжалиги ҳайвонларидан ажралиб туради.

Республикамизда урчитилаётган қўй зотлари

Республикамизда қўй зотларидан жайдари, хисор зотлари ва ғўштдор-сержун зот гуруҳлари урчитиб кўлайтирилмоқда. Ушбу зотларнинг ҳар бири ўзининг муҳим биологик ва хўжалик фойдали белгиларига эга бўлиб, бу қўй зотлари ташқи кўриниши, ирсияти ва маҳсулдорлик хусусиятлари билан бир-бирдан фарқ қилади.

2-расм. Ғўштдор-сержун, жайдари ва хисор зотли қўзилар

Жайдари зотли қўйлар халқ селекциясида яратилган зот бўлиб, Ўзбекистоннинг маҳаллий думбали қўйлари деб ҳам номланади. Республикамизнинг тоғли ва тоғолди ҳудудларида урчитиб кўпайтиришга мослашган, бош сони жиҳатидан ётачки (10 млн.га яқин) зотлардан бири

булган соф жайдари зотли ҳамда бошқа (хисор, сараджи, эдилбай) кўй зотлар билан чатиштирилиб, уларнинг дурагайлари кенг тарқалган.

Совликларнинг ўртача тирик вазни 55-60 кг, сермахсуллари 70-80 кг, жун киркими 2,0-2,5 кг, етук ёшдаги кўчкорларники 80-90 кг, махсулдор кўчкорлар 100-130 кг, жункиркими эса 2,8-3,0 кг ташкил этади. Кўчкорларнинг яғри баландлиги ўртача 76,3 см, гавдасининг қия узунлиги 80,8 см, кўкрак айланаси 96,2 см ни ташкил этади.

Бу кўйлар йирик танага эга бўлиб, айниқса оёғининг калталиги ва гавдасининг чўзинчоқ, бўйни калта кўтарилган, гавдаси чуқур, яғрини ва бели кенг, думбаси эса кенг кўтарилганлиги билан тавсифланадилар. Жайдари зотли кўйлар гўшт махсулдорлигининг юқорилиги ва қўзисининг тез етилувчанлиги билан ажралиб туради.

Ўзбекистоннинг гўштдор-сержун (ҳалқ тилида-малиш) кўйларнинг зот гуруҳларини яратиш ишлари ўтган асрнинг иккинчи ярмида (1954 йилдан) бошланган бўлиб, Чорвачилик илмий-тадқиқот институти олимлари томонидан олиб борилган. Шарқнинг маҳаллий думбали (манбаларда-ўзбек думбали кўй зоти деб ҳам номланган) жайдари кўйлари, қуйи ғарбнинг майин жунли (шимолий Кавказ), Англиянинг гўштдор линкольн зотлари генотипларига эга бир-биридан фарқ қилувчи учта ирсиятликни бирлаштириш натижасида юқори ўсувчанликка, бирмунча йирик танага ва ҳаётий кучга эга ярим майин жунли кўйларнинг Оҳангарон ва Паркент типлари ва кейинчалик эса гўштдор-сержун кўйларнинг зот гуруҳлари (1978 йилда) яратилган.

Тузилганда кўчкорчаларнинг тирик вазни 4,93 кг, тўқлилар 4,10 кг, 4-4,5 ойлигида кўчкорчалар-30,5, тўқлилар-28,4 кг ни, етук ёшдаги кўчкорлар-96,0 кг, совлиқлар эса 60-65 кг-ни ташкил этган.

Хисор зотли кўйлар. ҳалқ селекциясида Тожикистонда яратилган зот бўлиб, асосан Тожикистонда ва Республикамизнинг Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятларида кенг тарқалган зотдир. Кўйлар тирик вазни ва гавдасининг йириклиги жиҳатидан дунёда етакчи зотлардан бири бўлиб, етук ёшдаги кўчкорларнинг тирик вазни 130-140 кг, баъзан-170-188 кг, она кўйлар-80-85 кг, сермахсуллари-90-95 кг, думбаси-18-20 кг, сўқимга боқилганлари 30 кг ва ундан ортиқ, 1,5 яшар кўчкорлар 96 кг, 1,5 яшар тўқлилар эса 49 кг гтош босади. Кўчкорларининг яғрин баландлиги ўртача 87 см, совлиқларда-79 см, тананинг қия узунлиги шунга мос равишда 85 ва 75 см ни, гавда чуқурлиги 35,5-34 см ни ташкил этади. Улар мустаҳкам тана тузилишига, суяклари мустаҳкам ва яхши ривожланган, мускулатураси ажойиб ривожланган ва қурук оёқларга эга. Бу сифатлари узокдан-узок масофаларга яйловдан-яйловга кўчиб ўсимликларини ўзлаштиришда қўл

келади. Яғрини, орка ва бели кенг тўғри ва кўкраги чуқур қўйлардир. Думбаси кагта энига 30-40 см, узунлиги 40-50 смга етади.

ҚЎЙЛАРНИ ОЗИҚЛАНТИРИШ АСОСЛАРИ

Қўйларни озиклантириш рационаи ва озукага бўлган талаби асосида парваришлаш, улардан олинадиган гўшт ва жун маҳсулотини янада ошириш имкониятларини кенгайтиради. Ёз даврида қўйлар асосан яйловда бокилади ва бу давр йилнинг март ойдан бошланиб то ноябрь ойигача давом этади ва уларнинг бир йиллик озука истеъмоли айнан шу даврларга тўғри келади. Киш даври эса декабрь, январь ва февраль ойларига тўғри келиб, бу даврда қўйларни қўйхоналарда яъни оғилхона-лагерда бокиш тавсия этилади. Бунинг учун аҳоли, деҳқон ва фермер хўжаликлари кишлово учун озука захирасига эга бўлиш керак бўлади, акс ҳолда кўпгина йўқотишларга сабабчи бўлади.

Қўйларни киш даврида озиклантириш

Наслли кўчқорларни озиклантириш муҳим жиҳатлардан бири бўлиб ҳисобланади ва айниқса қочириш мавсумида наслли кўчқорларни озиклантиришга алоҳида эътибор талаб этилади (1-жадвал).

1-жадвал

Наслли кўчқорлар учун кунлик намунавий рационаи (бир бош ҳисобига)

Озука турлари	Ўлчов бирлиги	Тинч (қочирилмаган) мавсумда		Қочириш мавсумида	
		Микдор	Оз. бр	Микдор	Оз. бр
Кўк ўтлар	кг	4,0	0,96		
Ҳар хил ўтлар пичани	кг	1,0	0,45	2,0	0,9
Омухта (концентрат) емлар	кг	0,5	0,5	0,9	0,9
Пахта шротн	кг			0,2	0,18
Гўшт-суяк уни	кг			0,1	0,15
Сабзи	кг			0,5	0,07
Туз	г	15		18	
Озука бирлиги			1,91		2,20

Наслли кўчқорларни қочириш мавсумидан бошқа пайтлари кунлик озиклантириш рационаига кўк ўтлар яъни табиий ўтлардан-4,0 кг, ҳар хил ўтлар пичанидан - 1,0 кг, омухта ем-0,5 кг, қочириш мавсумида эса ҳар хил

Ўтлар пичанидан - 2,0 кг, омухта ем - 0,9 кг, пахта шроти - 0,2 кг, гўшт-суяк уни - 0,1 кг, сабзи - 0,5 кг бериб озиклантириш тавсия этилади.

Қўйлар қандай зотга мансуб бўлишидан катъий назар киш даврида уларни қўшимча равишда озиклантириш талаб қилинади, айниқса қўзилатиш мавсумида бўғоз ва янги туккан қўйларни алоҳида озиклантириб, асраш муҳим тадбирлардан бири бўлиб ҳисобланади, агарда қўйлар қўшимча равишда озиклантирилмаса, маҳсулдорлиги пасаяди, уларнинг вазни камайди, қўзилари нимжон бўлиб туғилади. Бўғоз қўйларни туғишидан бир ой олдин, туккандан кейин эса икки ой давомида алоҳида парваришlash талаб этади (2-жадвал).

2-жадвал

Она қўйлар учун кунлик намунавий рацион (бир бош ҳисобига)

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Бўғоз совликлар	Озука бирлиги	Туккан совликлар	Озука бирлиги
Табиий ўтлар пичани	кг	0,8	0,32	1,0	0,40
Беда пичани	кг	1,5	0,70	2,0	0,90
Арпа ёрмаси	кг	0,3	0,38	0,4	0,50
Бўғдой сомони	кг	0,5	0,12	0,5	0,12
Ош тузи	г	13		15	
Жами			1,52		1,92

Кишнинг қорли-қировли даврида бўғозона қўйларни арпа ёрмаси (ёки концентрат озуқалар) билан бир бош ҳисобига ўртача-0,3 кг, табиий (ҳар хил ўтлар) пичани-0,8 кг, беда пичани-1,5 кг ва бўғдой сомони-0,5 кг, жами 1,52 озука бирлигида озиклантириш, шуна мос равишда туккан она қўйларга арпа ёрмаси-0,4 кг, табиий ўтлар пичани-1,0 кг, беда пичани-2,0 кг, бўғдой сомони-0,5 кг, жами 1,92 озука бирлигида озиклантириш яхши натижа берди.

Янги туккан қўзиларга ҳар бир килограмм қўшимча вазн олиши учун ўртача 5 кг она сути сарф қилинади, 2,0-2,5 ойлигида эса кунлик ўртача 250-300 грамм семириши учун кунига 1,2-1,5 литр она сутини эмиши керак бўлади. Лактация даврининг ўрталарига бориб она сути аста – секинлик билан пасайиб боради, қўзиларнинг эса тўйимли озуқага бўлган талаби ошиб бораверади. Шунинг учун қўзиларни 15-20 кунлигидан бошлаб концентрат, пичан ва ширали озуқаларга ўргатилади, қўзилар учун энг яхши омухта озуқалардан – сули, арпа; ширали озуқалардан- майдаланган илдиэ мевалилар ҳисобланади, сифатли беда пичани билан хоҳлаганича озиклантириш тавсия этилади.

Кўйчиликда сутдан ажратилган кўчқорчаларни бўрдокига боқиш усули, махсулот ишлаб чиқаришни таъминловчи ресурс тежамкор озиклантириш технологиялардан бири бўлиб ҳисобланади. 3-жадвалда кўчқорчаларни бўрдокилаш даврида ойлар бўйича озиклантиришнинг намунавий рациони келтирилади.

Кўчқорчаларни бўрдокилашда асосан, 5-ойлигидан бошлаб бўрдокига боқиш, бунинг учун уларни 8-10 бошдан алоҳида катакларда асраб озиклантириш тавсия этилади. Кўзиларни 5 ойлик ёшидан то 11-ойлигигача рационига ҳар ойда 0,1 кгдан, 12-ойдан - 16 - ойлик ёшигача ҳар ойда 0,3 кгдан концентрат озуқалар кўшиб бориш юқори самарадорликни таъминлайди.

3-жадвал

Бўрдокига боқиладиган кўчқорчалар учун намунавий рацион
(бир кунда 1 бош ҳисобига)

Ёши, ой	Концентрат, кг	Беда пичани, кг	Бугдой сомони, кг	Озуқа бирлиги	Тирик вазни, кг
5-чи	0,3	0,5	0,5	0,65	32
6-чи	0,4	0,6	0,6	0,78	35
7-чи	0,5	0,7	0,7	0,98	40
8-чи	0,6	0,8	0,8	1,15	45
9-чи	0,7	0,9	0,9	1,30	50
10-чи	0,8	1,0	1,0	1,50	55
11-чи	0,9	1,1	1,1	1,65	60
12-чи	1,2	1,2	1,2	2,0	70
13-чи	1,5	1,3	1,3	2,38	80
14-чи	1,8	1,4	1,4	2,76	95
15-чи	2,1	1,5	1,5	3,14	110
16-чи	2,4	1,6	1,6	3,50	130
Жами	400	380	380		130

Кўйларни ёз даврида яйловда озиклантириш

Бу давр йилнинг март ойидан бошланиб то ноябрь ойигача давом этади ва уларнинг бир йиллик озуқа истеъмоли айнан шу даврларга тўғри келади.

Ёзда кўйларни тоғ зонасига ҳайдаб боқиш, яъни уларни жазирама иссик таъсирдан сақлаш учун тўла имконият мавжуд. Тоғ ва тоғолди ҳудудларидаги яйловларнинг ўсимликлари асосан эфемерлардан, яъни баҳорги ипсимон қиёқ ўтлардан иборат. Кўйлар учун яйловдан фойдаланишни ташкил этиш учун 1 гектар яйлов ери учун канча бош сони тўғри келишини,

фойдаланиш давридаги яйловнинг кўк массаси ҳосилдорлигини, қўйларнинг кўк массани ейилувчанлик даражасини, яйлов ўти миқдорини (кг), 1 кунда 1 бош қўйнинг қанча яйлов ўти ейишини билиш керак бўлади.

Қўйлар учун қанча гектар яйлов ери керак бўлиши учун(яйлов ўти кўк массаси ҳосилдорлиги 20 центнер) бир ой давомида яйловга бўлган талабни аниқлаш керак бўлади. Яйловдан фойдаланиш даражаси 60%.

Мазкур яйловнинг 1 гектар кўк массасининг 20 центнерли ва 60%ли ейилувчанлигидаги ҳосилдорлиги 12 ц (20х 60: 100) ташкил этади. Бир бош қўй учун мсьёр бўйича қунига 6 кг дан яйлов ўти талаб этилади, натижада 1000 бош қўйлар учун қунига 6000 кг ўт ва бир ойда эса 186 000 кг яйлов ўти истеъмол қилади. Шундай қилиб, 40 кунда 1000 бош қўйлар 240000 кг яъни 240 тонна яйлов ўти истеъмол қилади, бу 200 гектар яйловга тўғри келади. Фойдаланиладиган яйловлар ўз ҳолатига қелиши учун 40 кун керак бўлишини ҳисобга олсак 1000 бош қўй учун 600 гектар яйлов ери талаб этилади.

Қўйлар учун талаб этиладиган яйлов ва суғориладиган озуқа майдонлари

Агарда ҳўжаликда жами 1000 бош қўй мавжуд бўлса, уни кишловдан беталофат олиб чиқиш учун озуқа экин майдонидан ўртача 10-12 гектар сувли ер керак бўлади. Хулоса қилиб шуни тавсия этамизки, 1 бош шартли молга (10 бош қўйга) бир йилда талаб этиладиган озуқа ер майдони-тоғолди ҳудудларидан 6 гектар яйлов ери ва 0,012 гектар сувли ер керак бўлади. **1000 бош қўйлар учун 600 гектар яйлов ери ва 12 гектар сувли ер ажратиш тавсия этилади.**

ҚўЙЛАРНИ АСРАШ

Туғиш мавсумида қўйларни асраш шароитларига алоҳида эътиборда бўлишни талаб этади. Бўғоз қўйларни туғишига 1-3 кун қолганда уларни елини қатталашади, жинсий аъзолари қизариб чўзилади, сағриси осилади. Туғишдан олдин она қўй безовталанди, қорин қисмини ялайди, тез-тез ётиб туради, бемалол жой излайди, агарда бўғоз совликни озиклантириш ва асраш шароитлари тўғри бажарилган бўлса, туғиш жараёни яхши ўтади. Жинсий аъзода йўлдоши кўриниб хомила чикқунча бўлган вақт 30-40 минут, биринчи туғиш қўйларда бу 50 минут бўлса ўз вақтида тукқан ҳисобланади, агарда юқорида кўрсатилгн вақтдан 10-15 минут ўтиб кетса, туғиш натижасиз бўлиб бундай ҳолларда она қўйга ёрдам кўрсатиш лозим. Она қўй тукқандан 1,5 соат ўтгандан кейин йўлдоши тушади, агарда 5-6 соатдан ўтиб кетса,

ветеринария врачини ёрдами керак бўлади. Тукканан кейин она қўй елин киесмидаги жунлар тозаланади, жинсий аъзолари иссик сув билан ювилади ва 2-3 соатдан кейин озгина (1-1,5 л) илик сув билан суғорилади. Соғлом қўзи туғилгандан 15-20 минут ўтгандан кейин онасини елинини хидлаб топади ва эмади, бундай пайтларда уларни стрессга учратмаслик яъни безовта қилмаслик тавсия этилади.

450 бош она қўй учун 900 метр квадратли қўйхона керак бўлиб, у 30 та катакчаларга бўлинади ҳар бирида 15 бошдан қўй сақланади, катакларнинг таги қалин тўшама билан тўшалиши лозим. Бўғоз қўйлар туғишига 2-3 кун қолганда қўйхона атрофида боқиш, агар тукканлари бўлса шу заҳоти қўйхона ичига киритиш, туғиши гумон бўлган қўйларни кечаси қўйхона ичидаги катакларда сақлаш керак бўлади, бунда ҳар бир она қўй учун 1,5-2,0 м/кв жой бўлиши лозим.

Қишда ва эрта баҳорда туғишда қўйхоналарга алоҳида эътибор қилиш талаб этиладики, бунда елвизакдан, намликдан сақлаш ва молхоналарни ёруғлигига эътибор қаратиш муҳим вазифалардан ҳисобланади. Бўғоз қўйларни катакларга жойлаштиришда айниқса, биринчи туғум она қўйларни алоҳида катакчаларда сақлаш, қўзилар туғилгандан 15-20 кундан кейин, бошқа умумий янги тукқан она қўйлар бўлимига ўтказиш, улар 100 бошдан совлиқлар қўзилари билан гуруҳ қилиниб, сакмонларга беркитилаб алоҳида парваришlash тавсия этилади.

Шундай қилиб, қўзилатиш мавсумини муваффақиятли яқунлаб, юқори насл қийматга эга авлодлар олиб, қўйчилик соҳасини ривожланириш, халқимизни озик-овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондиришда долзарб вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади.

Қўйчиликда қишлоғни муваффақиятли ўтказиш ҳар бир чорвадорнинг долзарб вазифаларидан бири бўлса, қўзилатиш мавсуми эса жуда катта маъсулият талаб қиладиган ишдир, у айниқса қишнинг қорли-қировли ҳамда эрта баҳорнинг шамолли-ёмғирли намгарчилик даврларига тўғри келади.

Қўзилатиш (тўл) мавсуми аҳоли хонадони бўлсин ёки у фермерми, халқ тилида айтадиган бўлсак **“Ғалвирни сувдан қўтарди”**, яъни йил давомида ишларнинг натижасини белгилайдиган давр деб аталиб, келажакда сурувларнинг тақдирини яъни сурувдаги қўйларнинг маҳсулдорлик, наслдорлик хусусиятларини ўзида акс эттиради ва агарда натижаси яхши бўлса, кўпроқ соф фойда олинди, юқори самарадорликка эришади. Шунинг учун аҳоли хонадони ва фермер ҳўжаликлари қўзилатиш мавсумида ишни қандай ва қай тарзда ташкил этишига боғлиқ бўлади.

Ишлаб чиқариш шароитига қараб қўзилатиш мавсуми икки хил бўлади: биринчиси-бу қўйларни қишда- эрта (январь-февраль) туғдириш, иккинчиси-бахорда (март-апрел) туғдириш.

Қишда (январь-февралда)қўзилатиш-қўйчиликда бош сонини кўпайтиришни таъминловчи ва уларнинг махсулдорлигини оширувчи илғор усуллардан бири ҳисобланади. Бу даврда қўзилатишнинг ижобий томонлари билан бирга, салбий томонлари ҳам бор, яъни қўшимча харажатлар – бўғоз ва янги туққан совлиқлар учун омухта емлар, сифатли пичан, туғдириш учун иссиқ бинолар ҳамда қўшимча ишчи кучи ва бошқа харажатлар талаб қилинади. Агарда ушбу юқорида кўрсатилган шароитлардан бирининг етарли даражада ёки умуман бўлмаслиги сурувдаги янги туққан она қўй ва айниқса қўзиларнинг кўплаб нобуд бўлишига олиб келади.

Баҳорда (март-апрелда) қўзилатиш - бу даврда яйловларнинг кўк ўтга бурканган даврига туғри келиб, қўйларни йилнинг бу даврида иссиқ қўйхоналарда асраш зарурати бўлмайди. Баҳорда қўзилатиш учун она қўйлар **октябрь-ноябрь ойларида урчитилади.** Совлиқ ва қўзиларни яйлов шароитида асраб, қўшимча озиклантиришсиз яйлов шароитида боқилиб, қўзилар учун керакли микдорда онасининг сутига тўйиб эмади, уларнинг ўсиши ва ривожланиши меъёрда бўлиб, юқори даражада семизликка эга бўлади. Бу усул қўзилатиш мавсумини қўшимча харажатларсиз ўтказишда самарали ҳисобланади. Лекин бу даврда қўзилатишнинг ижобий томонлари билан бирга салбий томонлари ҳам бор. Яйлов шароитида қўзилатишда кечаси хаво харорати бирданига пасайиб, салкин бўлиши натижасида янги туғилган қўзилар шамоллаб, касалланиб чиқим бўлиши мумкин, ёки қўзилар 1,5-2,0 ойлигида яйлов ўтини истеъмол қила бошлайди. Бу даврда яйлов ўсимликлари дағаллашади ва қуриб қолади, натижада баҳорда туғилган қўзилар баҳор ва эрта ёзнинг кўк яйлов ўтини яхши ўзлаштира олмайди, шунинг учун қишда қўзилаган қўзиларга нисбатан ўсиши ва ривожланиши нисбатан паст бўлади. Бу қўзиларни гўшт учун сўйишда ҳамда келажакда қўзиларни парваришлаб, сурувларни қайта тулдиришни таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлиб ҳисобланади.

Илмий ва амалий тажрибалардан келиб чиқиб, шунини тавсия қиламизки, совлиқларни қўзилатиш **февраль ойдан бошлаб март ойининг ўрталарида** тугатиш энг мақбул давр ҳисобланади. Бу даврни **кеч қишқи ва эрта баҳорги туғдириш мавсуми** деса ҳам бўлади, бунда қочириш мавсумини сентябрь ва октябрь ойларида ўтказиш мақсадга мувофиқ. Бу даврда она қўйларнинг пуштдорлик хусусиятлари 20-25 % га ортиб, улардан ишлаб чиқаришга ярқли соғлом қўзилар туғилади.

ҚЎЙЧИЛИҚДА НАСЛЧИЛИК ИШЛАРИ

Наслчилик иши- бу ҳисоб-китоб дегани, яъни у фермерми ёки қишлоқ хўжалик корхонаси, давлат ташкилотими агарда бирламчи зоотехника ҳисоботлари юритилмас экан наслчилик иши тўғрисида гап бўлиши мумкин эмас. Чорвачилиқда зоотехния ҳисоб-китобисиз ҳеч нарса бўлмайди, шунинг учун зоотехниклар чорвачилиқда ишлаб чиқариш жараёнларининг технологлари сифатида ишни тўғри олиб бориши керак бўлади.

Институтнинг Оҳангарон бўлими олимлари томонидан илк бор Давлат тилида ишлаб чиқилган насли кўчқор-№1, насли она қўй-№2 варақалари, она қўйларни сунъий уруғлантириш журнали-№3 шакл, кўзиларнинг туғилиши ва ўсишини ҳисобга олиш журнали-№4 шакл, бонитировка натижаларини ҳисобга олиш журнали-№7 шакл ва насли кўчқор ва қўй гувоҳномалари чорвачилиқ йўналишидаги мутахассислар ва фермерлар учун жуда муҳим ҳисобланиб, бугунги кунда Республикаимизнинг айрим хўжаликларидagi соҳа мутахассислари фойдаланиб келмоқдалар.

Бонитировка тадбирлари - сурувдаги ҳар бир бош кўчқор, она қўй ёки тўқилар келиб чиқиши, шахсий маҳсулдорлик кўрсаткичлари ва авлодларининг сифати бўйича баҳоланади, олган балларига кўра классларга ажратилади, талабга жавоб бермайдиганлари брак қилиб сурувдан чиқарилади.

Қўй зотларининг пуштдорлиги 100-150%, айрим қўй зотлари 250-300 % ни ташкил этади, юқори тез етилувчанлик, юқори пуштдорлик билан биргалиқда соҳага сарф қилинган маблағни тезда коплаш имкониятларини беради.

Қўйларнинг пуштдорлик хусусиятларидан бири уларнинг қуйкиши жинсий майл даврий бўлиб, асосан куз даврида (сентябрь-ноябрь) номоён бўлади. Бошқа зотларни ҳам йилнинг барча фаслларида хўжалик-иқтисодий шароитига кўра йилнинг исталган даврларида қочириш имконияти мавжуд; масалан 2 йилга 3 марта, баъзи совлиқларни бир-йилда икки марта туғдириб авлод олиш мумкин.

Она қўйларни қочириш даври – жуфтлаш режаси ишлаб чиқилади ва шунга кўра қочириш ишлари олиб борилади. Бошқа хўжалиқлардан ёки ўзида етиштирилган кўчқорлар танланади. Танланган кўчқорлар 1,5 ёшдан 3,5 ёшгача бўлиши мақсадга мувофиқ, бу ёшларда кўчқорнинг уруғи ҳаракатчан бўлади. Мавсумда ҳар 1 бош насли кўчқорга 35-40 бош она қўй тўғри келиши тавсия этилади, шундагина қочириш учун танланган кўчқор озиб кетмайди, чарчамайди. Қочиришнинг дастлабки 4-5 кунларида сурувга ҳамма кўчқорларни қўйиб юбориш ярамайди, масалан 600 бошли отарларга

15 бош насли кўчкор талаб этилса, дастлаб шуларнинг 5 бошини кўйиб сурувдаги кўйларнинг жинсий майлини уйғотиш 4-5 кундан кейин эса, ҳаммасини қочиришга кўйиш, кечаси кўчқорларни ажратиб, алохида (кўчли озукалар ва тавук тухуми билан) озиқлантириш тавсия этилади. Шунда кўчқорларнинг оталантириш даражаси юкори бўлиб, қисир қолишнинг олди олинади.

3-расм. Кўйларда бонитировка тадбирлари

Янги туғилган кўзиларни ҳисобга олиш. Кўзиларнинг қулоғига сирга тақишдан 4-5 ҳафта олдин, уларни вақтинча ҳисобга олинади, яъни қизил бўёқ билан онаси ва боласининг қорин қисмидан номерланади. Номерлашда агарда она кўй битта тукқан бўлса, чоп томондан, иккита эгиз тукқан бўлса ўнг томондан она кўйга бир сони ёзилади худди шундай кўзисига ҳам бир сони ёзиб кўйилади ва ҳақозо, бир ойдан кейин эса қулоғи сирғаланади. Кўйларни туғилиши ва ўсишини қайд этиш журналига насли кўчқорнинг инвентар номери, ёши, класси, қочирган санаси ёзиб кўйилган бўлиши керак. Журналга ҳар куни туғишлар санаси, тукқан кўйлар инвентар номерлари, кўзиларнинг тирик ва ўлик туғилганлари, ранги, жинси, туғилганда, сутдан ажратилганда, 6 ва 12 ойлик ёшида тирик вазни ва бошқа сифат кўрсаткичлари қайд этиб борилади.

4-расм. Янги туғилган кўзиларни ҳисобга олиш

ҚЎЙЧИЛИКДА НАСЛЧИЛИК ИШЛАРИ

Наслчилик иши- бу ҳисоб-китоб дегани, яъни у фермерми ёки қишлоқ хўжалик корхонаси, давлат ташкилотими агарда бирламчи зоотехника ҳисоботлари юритилмас экан наслчилик иши тўғрисида гап бўлиши мумкин эмас. Чорвачиликда зоотехния ҳисоб-китобисиз ҳеч нарса бўлмайди, шунинг учун зоотехниклар чорвачиликда ишлаб чиқариш жараёнларининг технологлари сифатида ишни тўғри олиб бориши керак бўлади.

Институтнинг Оҳангарон бўлими олимлари томонидан илк бор Давлат тилида ишлаб чиқилган насли кўчқор-№1, насли она қўй-№2 варақалари, она қўйларни сунъий уруғлантириш журнали-№3 шакл, қўзиларнинг туғилиши ва ўсишини ҳисобга олиш журнали-№4 шакл, бонитировка натижаларини ҳисобга олиш журнали-№7 шакл ва насли кўчқор ва қўй гувоҳномалари чорвачилик йўналишидаги мутахассислар ва фермерлар учун жуда муҳим ҳисобланиб, бугунги кунда Республикаимизнинг айрим хўжаликларидаги соҳа мутахассислари фойдаланиб келмоқдалар.

Бонитировка тадбирлари - сурувдаги ҳар бир бош кўчқор, она қўй ёки тўқлилар келиб чиқиши, шахсий маҳсулдорлик кўрсаткичлари ва авлодларининг сифати бўйича баҳоланади, олган балларига кўра классларга ажратилади, талабга жавоб бермайдиганлари брак қилиб сурувдан чиқарилади.

Қўй зотларининг пуштдорлиги 100-150%, айрим қўй зотлари 250-300 % ни ташкил этади, юқори тез етилувчанлик, юқори пуштдорлик билан биргаликда соҳага сарф қилинган маблағни тезда қоплаш имкониятларини беради.

Қўйларнинг пуштдорлик хусусиятларидан бири уларнинг қуйиқиши жинсий майл даврий бўлиб, асосан куз даврида (сентябрь-ноябрь) номоён бўлади. Бошқа зотларни ҳам йилнинг барча фаслларида хўжалик-иқтисодий шароитига кўра йилнинг исталган даврларида қочириш имконияти мавжуд; масалан 2 йилга 3 марта, баъзи совликларни бир-йилда икки марта туғдириб авлод олиш мумкин.

Она қўйларни қочириш даври – жуфтлаш режаси ишлаб чиқилади ва шунга кўра қочириш ишлари олиб борилади. Бошқа хўжаликлардан ёки ўзида етиштирилган кўчқорлар танланади. Танланган кўчқорлар 1,5 ёшдан 3,5 ёшгача бўлиши мақсадга мувофиқ, бу ёшларда кўчқорнинг уруғи ҳаракатчан бўлади. Мавсумда ҳар 1 бош насли кўчқорга 35-40 бош она қўй тўғри келиши тавсия этилади, шундагина қочириш учун танланган кўчқор озиб кетмайди, чарчамайди. Қочиришнинг дастлабки 4-5 кунларида сурувга ҳамма кўчқорларни қўйиб юбориш ярамайди, масалан 600 бошли отарларга

15 бош насли кўчкор талаб этилса, дастлаб шуларнинг 5 бошини қўйиб сурувдаги қўйларнинг жинсий майлини уйғотиш 4-5 кундан кейин эса, ҳаммасини қочиришга қўйиш, кечаси кўчкорларни ажратиб, алоҳида (қўчли озуқалар ва тавуқ тухуми билан) озиклантириш тавсия этилади. Шунда кўчкорларнинг оталантириш даражаси юкори бўлиб, қисид қолишнинг олди олинади.

3-расм. Қўйларда боштитировка тадбирлари

Янги туғилган қўзиларни ҳисобга олиш. Қўзиларнинг қулоғига сирга тақишдан 4-5 ҳафта олдин, уларни вақтинча ҳисобга олинади, яъни қизил бўёқ билан онаси ва боласининг қорин қисмидан номерланади. Номерлашда агарда она қўй битта тукқан бўлса, чоп томондан, иккита эгиз тукқан бўлса ўнг томондан она қўйга бир сони ёзилади худди шундай қўзисига ҳам бир сони ёзиб қўйилади ва ҳақозо, бир ойдан кейин эса қулоғи сирғаланади. Қўйларни туғилиши ва ўсишини қайд этиш журнаliga насли кўчқорнинг инвентар номери, ёши, класси, қочирган санаси ёзиб қўйилган бўлиши керак. Журналга ҳар куни туғишлар санаси, тукқан қўйлар инвентар номерлари, қўзиларнинг тирик ва ўлик туғилганлари, ранги, жинси, туғилганда, сугдан ажратилганда, 6 ва 12 ойлик ёшида тирик вазни ва бошқа сифат кўрсаткичлари қайд этиб борилади.

4-расм. Янги туғилган қўзиларни ҳисобга олиши

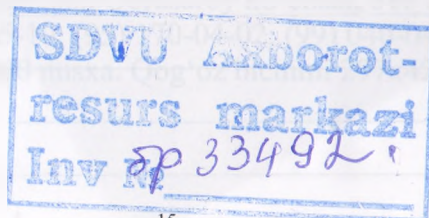
Кўйлар 10-12 ва ундан кўй йил умр кўриши мумкин, лекин уларни 6-8 ёшлигида брак қилишга тўғри келади, бу даврга келиб тиш системаси тезда кучсизланиб, тишлар тўкила бошлайди, бу эса кўйнинг яйлов ва бошқа озуқаларни истеъмол қилишни қийинлашувига олиб келади.

Кўйларда пода бўлиб юриш инстинкти яхши ривожланган, шунга боғлиқ равишда гуруҳлаб сурувларда сақланади, улар ҳуркак жонивор бўлганлиги учун тез-тез тутиб кўздан кечириш, безовта қилиш макбул эмас.

Шундай қилиб, бугунги кунда чорвадорларнинг асосий вазифаларидан бири, кўйчиликда озуқа базасини мустаҳкамлаш, бунинг учун биринчидан кишлоқ даври учун озуқа захираларини яратиш, иккинчидан технологик жараёнларни кўйларнинг биологик талабларига яқинлаштириш, учинчидан мақсадли йўналтирилган танлаш усуллари билан ҳозирги замон шароитларида фойдаланишга мос келадиган кўй зотларини яратиш муҳим ва долзарб вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
Республикада урчитилаётган қўй зотлари	4
Қўйларни озиклантириш асослари	6
Қўйларни асраш	9
Қўйчиликда наслчилик ишлари	12

10000 c.

“XALQ NASHRIYOTI” XKda chop etildi. 4

Manzil: Toshkent sh., Qorasaroy ko‘chasi, 316 uy.

Tel.: (71) 242-05-10; (95) 170-04-02; (99) 040-04-02.

buyurtma adadi 200 nusxa. Qog‘oz bichimi 297x420 1/8.

